

die dergelijke allianties voorstond (van Louis Bertrand en Celestion Demblon, twee van de eerste socialistische kamerleden) werd op het BWP-congres van Quaregnon, op 25 en 26 maart 1894, nipt (met 110 stemmen tegen 97 en 6 onthoudingen) goedgekeurd (8).

Op dit congres werd tevens het bekende "Charter van Quaregnon" goedgekeurd als nieuw partijprogramma. Dit programma ontstond vanuit de bekommernis om de verschillende tendensen te bewaren, de uiteenlopende stromingen met elkaar te verzoenen en de interne oppositie tegen het reformisme binnen de partij de mond te snoeren. De tekst was van de hand van Emile Vandervelde die een compromis tussen het progressief-liberale, het sociaal-democratische en het marxistische ideeëngoed. Het legde enerzijds de klemtoon op de geweldloze verovering van de staatsmacht (algemeen stemrecht, verplicht gratis onderwijs, sociale wetgeving ...) en anderzijds op het revolutionair ideeel einddoel (de klassenloze maatschappij, het collectivisme ...) (9).

Het "Charter" kwam uiteraard net op tijd om ook als verkiezingsplatform te dienen voor de BWP voor de eerste parlementsverkiezingen met het AMS op 14 en 21 oktober 1894. (L.P.)

(1) S. Cosman, De Belgische Werkliedenpartij 1885 - 1893. Haar streven naar algemeen stemrecht, Gent, RUG, 1966 - 1967, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, p. 5

(2) E. Witte, J. Craeybeckx en A. Meynen, Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden, Antwerpen / Brussel, Standaard Uitgeverij / VUBPress, 1990, vijfde herziene druk, p. 115

(3) L. Hancké, Socialisten in het Belgische Parlement. Bij eerste verkiezingen na invoering van algemeen meervoudig stemrecht, in Mens en Taak, 1982, jaargang 25, nr. 3, p. 76

(4) Zie hiervoor : S. Cosman, op. cit., pp. 87 - 92

(5) E. Witte, J. Craeybeckx en A. Meynen, op. cit., p. 115

(6) L. Hancké, op. cit., pp. 76 - 77

(7) Ibid., p. 77

(8) A. Mommen, De Belgische Werkliedenpartij. Ontstaan en ontwikkeling van het reformistisch socialisme (1880-1914), Gent, Frans Masereelfonds, 1980, p. 111

(9) E. Witte, J. Craeybeckx en A. Meynen, op. cit., p. 113

De verkiezingen van 1894 : politieke aardverschuiving of herverkaveling "ter linkerzijde" ?

In een tijd waarin nog geen opiniepeilingen bestonden hadden de politici nog minder dan vandaag een idee van wat de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht zou betekenen op het electorale slagveld.

Wel waren er enkele aanduidingen over het kiesgedrag van de arbeiders. De BWP had immers in de jaren van strijd voor het algemeen stemrecht eigenmachtig referenda gehouden waaraan soms grote massa's deelnamen, vooral in de grote steden. En voorts waren er, sedert de hervorming van 1889, de verkiezingen voor de Werkrechtscamers, waarbij het algemeen stemrecht voor mannelijke arbeiders ouder dan 25 van kracht was en dat gaf een indicatie van de populariteit van de BWP bij het arbeiderspubliek, dat echter sociologisch niet de meerderheid van het land vormde. De toekenning van supplementaire stemmen aan gefortuneerden en "capaciteits" was overigens een bijkomende onberekenbare factor.

Het was dus koffiedik kijken. Eerste Minister Beernaert verwachtte aan de vooravond van de historische verkiezingen dat de BWP geen enkele zetel zou halen ... Anseele rekende in een pessimistische bui op hoogstens twee à drie verkozenen. Te oordelen naar de verbouwereerde conservatieve reacties op de verkiezing van 28 socialisten (in de Kamer) mogen we stellen dat dit "pessimisme" wijd verbreid was. Het katholieke blad "Le Patriote" sprak - na de verkiezingen - van een "ouragan" en voorspelde reeds de dag waarop België zou ontwaken onder de dictatuur van een socialistische meerderheid. Charles Woeste - de man die als de kwelgeest van priester Daens de geschiedenis zou ingaan - schreef aan Leopold II dat de socialistische opgang "enorm" en "verschrikkelijk" was. Internationaal bekeken was de "inbraak" van de socialisten in het Belgische parlement inderdaad een feit van betekenis, op een ogenblik dat enkel de sterke Duitse SPD een parlementaire fractie van betekenis had, in Engeland de Labour Party nog moest opgericht worden (en er daar slechts enkele vakbondsleiders op liberale lijsten waren verkozen, de zogenaamde lib-labs) en in Frankrijk slechts enkele "socialistes indépendants" in het parlement zetelden. De omvang van de socialistische doorbraak in België illustreren we met onderstaande tabel over de parlementaire vertegenwoordiging van de sociaal-democraten in Europa rond 1894.

Socialistische parlementaire fracties in Europa rond 1894
(tussen haakjes jaar van verkiezing)

	aantal zetels	% (der zetels)
België (1894)	28 (op 152)	11,8
Oostenrijk (1897)	14 (162)	8,6
Denemarken (1895)	8 (114)	7,0
Frankrijk (1893)	31 (566)	5,4
Duitsland (1893)	44 (397)	11,0
Italië (1895)	15 (508)	2,9
Nederland (1897)	3 (100)	3,0
Zweden (1902)	4 (230)	1,7
Zwitserland (1896)	2 (147)	1,3

Bovendien had de BWP in één klap de liberale partij verdrongen als leidende kracht in de oppositie : de liberalen behaalden slechts 20 zetels, en waren bovendien verdeeld in een "doctrinaire" en "progressistische" groep; uit deze laatste groep kwamen trouwens de meeste verkozenen. Dat was in niet geringe mate te danken aan het feit dat in Luik, Charleroi en Namen bijvoorbeeld de progressisten een kartel hadden gevormd, en elders (Nijvel, Thuin, Huy) de socialisten bij de ballotage toch voor liberale kandidaten hadden gekozen, als keuze "van het minste kwaad". Het is niet overdreven te stellen dat het overleven van de liberale partij in 1894 voor een groot stuk te danken was aan de socialistische kiezers ... Trouwens ook te Aalst had priester Daens zijn verkiezing bij ballotage te danken aan de steun van de socialistische kiezers die, met hun bijna vijf procent behaald in de eerste ronde, eigenlijk "op de wip zaten".

Vooraleer een nadere blik te werpen op het electorale landschap van 1894 moeten we de lezer van 1994 een woordje uitleg geven over het toen gehanteerde kiesstelsel, dat het berekenen van het aantal stemmen per lijst of partij en het stemmenpercentage uiterst ingewikkeld maakt. De algemene principes van het meervoudig stemrecht en de toepassing van het meerderheidsstelsel (tot 1900) werden eerder geschetst. In concreto betekende het dat de kandidaten die in de eerste ronde de helft plus één van de stemmen behaalden waren verkozen, de anderen kwamen in ballotage.

Het is een systeem zoals het in het Frankrijk van de Vijfde Republiek wordt en werd toegepast, met één groot verschil : het is geen "uninominaal" stelsel met één in te vullen mandaat per kiesdistrict. In het Belgische meerderheidsstelsel zoals het sedert 1831 werd toegepast was er een sterke variatie in het aantal te behalen mandaten naargelang de districten : dat ging van 1 kamerzetel in

Eeklo bijvoorbeeld tot niet minder dan 18 zetels in het grootste arrondissement Brussel.

De kiezer kon ofwel een lijststem uitbrengen waardoor hij zijn stem automatisch aan alle kandidaten op een lijst gaf, of hij kon evenveel naamstemmen (in het meervoud) uitbrengen als er mandaten te begeben waren in het district. Daarbij kon hij ook "panacheren", dit wil zeggen naamstemmen uitbrengen op verschillende lijsten.

Concreet : een kiezer in Gent kon ofwel een lijststem geven aan de socialistische lijst, ofwel maximum negen naamstemmen geven aan diverse kandidaten, desnoods op verschillende lijsten. Een kiezer met twee of drie stemmen kon diezelfde procedure twee à driemaal herhalen ... of veranderen.

Het panacheren en het feit dat men niet alle stemmen moest benutten maakte de berekening van de verkiezingsuitslag uiterst gecompliceerd. Vandaar dat men in de wetenschappelijke literatuur ook geen eensluidende resultaten vindt van de verkiezingen van 1894. Een voorbeeld : in zijn "Politieke geschiedenis van België" geeft Theo Luyckx afgerond 962.000 stemmen voor de katholieke partij, daar waar W. Moine in een studie over de "Belgische verkiezingsuitslagen tussen 1847 en 1914" het getal 921.607 opgeeft. Herman Balthazar tenslotte geeft in de dikwijls aangehaalde "Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België" (onder redactie van Jan Dhondt) 958.215 stemmen voor de katholieken als eindresultaat. Om de relatieve procentuele stemmenverhoudingen tussen de partijen of lijsten te berekenen kan men opteren voor twee methodes. Ofwel vergelijkt men de stemmen van de best gerangschikte kandidaten per lijst, zoals Herman Balthazar doet, ofwel berekent men de "benuttigde stemmen" zoals Moine doet : hij deelt het totaal aantal uitgebrachte stemmen op één lijst door het aantal te begeben mandaten in één district. Die methode is de meest correcte, mits één amendement : eigenlijk moet men de uitgebrachte stemmen delen door het aantal kandidaten op de lijst, omdat anders kleine, onvolledige lijsten "benadeeld" worden, een kleiner quotiënt krijgen. Terloops weze gezegd dat die drie methodes enkel voor de politieke analyse van de verkiezingen hun nut hebben, maar in de praktijk niet werden gebruikt voor het toekennen van de zetels : daarvoor hanteerde men immers enkel de stemmen die elke kandidaat afzonderlijk had verkregen. Dat verklaart de eigenaardige en vaak vermelde uitslag in het arrondissement Aalst waar in de eerste ronde twee van de vier mandaten werden toegewezen aan twee kandidaten van de katholieke lijst maar in de ballotage de strijd werd uitgevochten voor de twee andere zetels, en - tot verbazing van velen - zowel Woeste als Daens werden verkozen, kandidaat voor respectievelijk de katholieke en christen-democratische lijsten. Vooral bij een nek-aan-



nek-race tussen twee lijsten speelden aldus het aantal naamstemmen toch een rol, ondanks het feit dat de meeste kiezers in die jaren een lijststem uitbrachten. Bij de ballotage te Nijvel in 1894 bijvoorbeeld, tussen 4 katholieken en 4 liberalen, behaalden de liberalen 3 mandaten en de katholieken 1. Een andere consequentie van het systeem was dat bij de ballotage een kleine groep kiezers de balans kon doen overhellen naar deze of gene partij : het gaf in een aantal districten de BWP, ondanks soms marginale resultaten behaald in de eerste ronde, een relatieve macht. Het verschil tussen beide berekeningswijzen kunnen we het best duidelijk maken aan de hand van een voorbeeld dat H. Balthazar ook gebruikt, namelijk de verkiezingen van 1898 te Oudenaarde. Volgt men zijn methode dan dient men de procentuele verhoudingen te berekenen tussen de bestgeplaatste katholieke kandidaat (20.254 stemmen), een christen-democraat (5.623), een socialist (3.041), een dissident katholiek (10.469) en een onafhankelijk-liberale kandidaat (4.222 stemmen). Moine gebruikt voor de vijf stromingen de volgende middencijfers van "benuttigde stemmen" : 18590, 1874, 2719, 1407 en 3490. Procentueel betekent dat voor de socialisten een aandeel van 9,68 % bij Moine, en van 7,72 % bij Baltha-

zar. Maar eigenlijk mag men, volgens ons amendement, de stemmen van de individuele kandidaten niet delen door drie zoals Moine doet, zodat de reeks wordt : 18.590, 5.623, 2.719, 4.222 en 10.469. En bijgevolg het socialistisch percentage 6,53 % ... De werken van Moine en Balthazar geven enkel resultaten tot op het niveau van het arrondissement : voor kantonale resultaten moet men dus ofwel naar de archieven van Binnenlandse Zaken, ofwel moet men (met het nodige voorbehoud) beroep doen op de pers.

Het systeem van de ballotage geeft voor de politieke analisten trouwens nog interessante informatie over de politieke voorkeuren van bepaalde groepen kiezers. Zo bijvoorbeeld blijken socialistische kiezers in een tweede ronde, uitgevochten tussen katholieken en liberalen, in meerderheid de voorkeur te hebben gegeven aan de liberale kandidaten, al zijn er duidelijk verschillen naargelang regio's en tijdstip van de verkiezingen. In Frankrijk spreekt men vaak van de zogenaamde "republikeinse kiesdiscipline" bij ballotages : kiezers zullen in de tweede ronde de voorkeur geven aan de bestgeplaatste kandidaat van de verwante partij (socialisten-communisten, RPR-UDF ...). In België kan men voor de Eerste Wereldoorlog spreken van een vergelijkbare "antiklerikale kiesdiscipline" : dat was in 1894 duidelijk het geval in Nijvel, Thuin en Huy waar de socialisten in de tweede ronde 8 liberalen hielpen verkiezen, terwijl omgekeerd in Verviers, Charleroi en Soignies 10 socialistische kamerleden hun zetel te danken hadden aan liberale kiezers. In Brussel, Ath, Doornik en Waremme was de socialistische steun aan liberale kandidaten lauw, en werden in de tweede ronde katholieken verkozen (26 in totaal : vooral Brussel, waar toch een lange traditie van liberale-socialistische "entente" bestond valt hierbij op). In Namen speelde de kiesdiscipline wel ten opzichte van het kartel (3 liberalen en 1 socialist verkozen). Luik vormt een apart geval, waar het kartel won zonder de steun van de liberalen. Een interessante aanduiding van de mentaliteit van de socialistische kiezers geven ons de verkiezingen voor de provincieraad te Gent in 1894. In de ballotage kwamen in het district Gent liberalen tegenover katholieken te staan : de BWP gaf het ordewoord van onthouding in de tweede ronde, maar toch stemden tweederde van de socialistische kiezers voor de liberalen en hielpen daarmee hun kandidaten verkiezen.

Keren we terug tot de resultaten van de verkiezingen van 1894. In onderstaande tabel geven we in de eerste kolom het door de BWP behaalde aantal stemmen, in de tweede kolom het berekende electorale percentage. Die gegevens komen uit de studie van W. Moine : ter vergelijking vindt men in de derde kolom het door H. Balthazar berekende percentage, dat in een aantal gevallen sterk afwijkt.

Verkiezingsresultaten van de BWP in 1894

Arrondissement	Stemmen %	(Moine) %	(Balthazar)
Antwerpen	4459	4,10	4,38
Mechelen	1938	3,92	3,78
Brussel	38341	19,58	19,96
Leuven	5037	7,51	7,57
Nijvel	6504	11,47	11,65
Brugge	502	1,27	1,31
Kortrijk	3664	7,56	7,61
Aalst	2384	4,74	5,02
Gent	15502	15,35	15,53
Sint Niklaas	5752	3,40	4,56
Mons	42593	54,76	54,44
Charleroi	57443	50,63	49,51 (kartel)
Doornik	3683	7,30	11,74
Ath	1518	4,89	9,01
Thuin	10537	23,44	23,84
Soignies	16451	33,82	33,69
Huy	7764	25,38	24,89
Waremme	1531	7,30	7,42
Luik	61215	52,44	41,62 (kartel)
Verviers	64272	33,43	28,97
Namen	32914	52,52	52,00 (kartel)

In een aantal Vlaamse arrondissementen had de BWP geen lijsten ingediend. In Eeklo (dat in 1900 bij Gent werd gevoegd) behaalden de katholieken één zetel zonder strijd. In Turnhout, Hasselt, Tongeren, Maaseik, Dendermonde, Oudenaarde, Ieper, Oostende, Tielt, Roeselare bestond de oppositie dus enkel uit liberale kandidaten, maar veroverden de katholieken met meerderheden van 61 à 81 % alle zetels. Ook in de meer landelijke gebieden van Wallonië werden geen socialistische lijsten ingediend : dat was het geval in alle arrondissementen in Luxemburg (Arlon, Bastogne, Marche, Neufchateau en Virton) maar ook in Dinant en Philippeville (provincie Namen). In het arrondissement Namen zelf vormde de BWP kartel met progressieve liberalen, waardoor één socialist en drie liberalen werden verkozen.

Enkel in het mijnwerkersarrondissement Mons (Borinage) werden de socialistische kandidaten allemaal in een eerste ronde verkozen, terwijl ook in Luik enkele kandidaten van het socialistisch-progressistisch kartel de meet haalden. In Luik moest echter, o.a. voor de fameuze verkiezing van de Vlaming Anseele, geballoteerd worden. Luik vormt een interessante casus, die zowat een spiegelbeeld geeft van de situatie in Aalst, omdat te Luik ook in de eerste ronde christen-democraten onder leiding van Abbé Pottier opkwamen, en omdat de liberale lijst er werd getrokken door

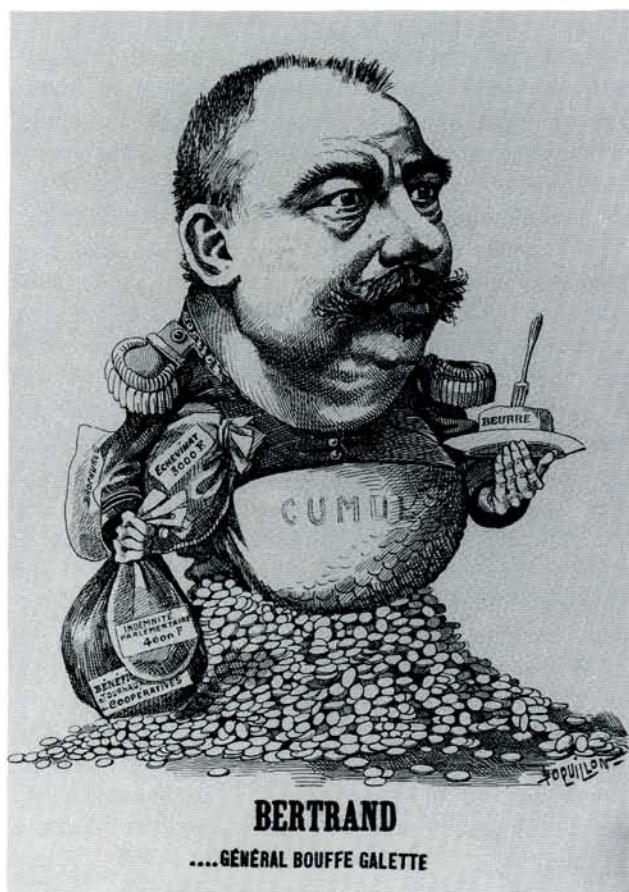
de legendarische voorman Frère-Orban. Katholieken en liberalen handhaafden hun lijsten in de tweede ronde, zodat de christen-democraten de balans konden doen overhellen naar het kartel. Wat ook gebeurde : de liberalen kwamen in de ballotage niet vooruit, terwijl de katholieken slechts één derde der christen-democratische stemmen aantrokken. Zo mag men stellen dat de Vlaamse vrijdenker en socialist Anseele zijn plaats in de Kamer niet alleen aan Waalse, maar ook aan christelijke kiezers te danken had ...

Door het meerderheidsstelsel waren de liberalen haast van de kaart geveegd : zij hadden slechts drie verkozenen in Thuin (waarvan 1 progressist), 2 in Huy, 3 in Nijvel en 2 in Philippeville. De 2 liberale verkozenen in Arlon en Virton behoorden bovendien tot de progressistische vleugels, terwijl de kartels in Charleroi, Namen en Luik nog eens 9 progressistische verkozenen hadden opgeleverd : de radicale, sociale of progressieve liberalen waren dus in de verdeelde en afgeslankte partij een factor van betekenis geworden. De kleine liberale partij moest voor haar overleven dus rekenen op progressisten én socialisten ...

De socialistische oogst bleef beperkt tot enkele Waalse arrondissementen : 7 verkozenen in Charleroi, 6 in Mons, 3 in Soignies (of een totaal van 16 voor de provincie Henegouwen), 6 in Luik, 4 in Verviers en 1 in Namen. In 1895 kwam daar nog één verkozenen voor Thuin bij, bij een tussentijdse verkiezing ten gevolge van het ontslag van een liberaal verkozenen. Daardoor kwam het totaal in de Kamer op 28 zetels voor de socialisten en 20 voor de liberalen.

Het voornaamste politieke feit van de eerste verkiezingen volgens algemeen (meervoudig) stemrecht was dus de (relatieve) doorbraak van de sociaal-democratie én het parallelle débâcle van de liberale partij. Maar aan de fundamentele krachtsverhoudingen tussen meerderheid en oppositie werd eigenlijk weinig of niets veranderd : in 1892 hadden de katholieken een comfortabele meerderheid van 91 op 152 zetels in de Kamer, in 1894 hadden ze hun posities met nog twaalf zetels versterkt. Op termijn zette die trend nog door : in 1896 won de katholieke partij nog eens 6 zetels, in 1898 nog 2. 1894 was dus, zoals we in de titel aangaven geen echte breuk in het electorale patroon, eerder een politieke herverkeveling "ter linkerzijde".

De oppositie verwachtte bijgevolg veel, misschien teveel, van een rechtvaardiger kiesstelsel, concreet vertaald in de eis van de evenredige vertegenwoordiging. De invoering hiervan in 1900 was echter niet voldoende om de katholieke almacht te breken : ze behielden een comfortabele meerderheid van 86 op 152 zetels. De evenredige vertegenwoordiging "redde" wel de liberale partij die met 31 zetels op gelijke hoogte kwam met de BWP die ver-



geleken met 1894 slechts 4 zetels winst boekte (eigenlijk enkel in Vlaanderen met twee verkozenen in Gent, één in Antwerpen en één in Leuven). Doordat er nog geen apparentering tussen de arrondissementen van één provincie bestond, kwam men in 1900 voor de eigenaardige situatie te staan dat de katholieken ondanks een minderheid van ongeveer 48 % der stemmen toch een ruime meerderheid in zetels hadden, zodat men opnieuw mocht spreken van een tegenstelling tussen "het wettelijke en het werkelijke land". De evenredige vertegenwoordiging bleek slechts een relatieve democratische correctie van het meervoudig kiesrecht te zijn.

De verdere evolutie tot aan de Eerste Wereldoorlog is gekend : vanaf 1904 kalfde de katholieke meerderheid geleidelijk aan af, om bij de "kartel"verkiezingen van 1912 weer spectaculair op te duiken. De electorale machtsverhoudingen waren "bevroren" : noch de kartel-politiek, noch de tactiek van politieke massastakingen kon daar iets aan veranderen. Sommigen, zoals G.D.H. Cole spreken dan ook terecht van "the Belgian stalemate", de Belgische patstelling. Die Belgische impasse is nog duidelijker wanneer men de situatie vergelijkt met andere landen in Europa, zoals blijkt uit volgende tabel.

Socialistische parlementaire fracties aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog.

	aantal zetels		% der zetels
België (1912)	39	(op 186)	20,9
Denemarken (1913)	32	(114)	28,0
Frankrijk (1914)	103	(592)	17,3
Duitsland (1912)	110	(397)	27,7
Oostenrijk (1911)	33	(162)	20,3
Italië (1913)	52	(508)	10,2
Nederland (1913)	15	(100)	15,0
Noorwegen (1913)	23	(123)	18,6
Zweden (1914)	87	(230)	37,8
Zwitserland (1914)	19	(189)	10,0
Engeland (1910)	42	(670)	

Slechts de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht in 1919 kon die patstelling doorbreken en gaf aan de BWP de tweede plaats in de politieke machtsverhoudingen : de katholieke meerderheid werd gebroken, en met uitzondering van de periode 1950-1954 zou dat zo blijven. Maar de katholieke partij behield wel haar plaats als sterkste partij en onmisbare factor bij de regeringsvorming, 1946 en 1954 uitgezonderd. In 1919 bleek ook hoezeer door het meervoudig kiesrecht de liberale partij met haar kleinburgerlijke aanhang de begunstigde was geweest van dit onrechtvaardige systeem. 1919 luidde een nieuwe lange golf van "bevroren" electorale verhoudingen in zodat onderzoekers in 1958 en 1961 de conclusie trokken dat België evolueerde naar een "twee-en-een half partijstelsel" en een grote stabiliteit in de globale verhoudingen tussen het confessionele en het niet-confessionele kamp : in de jaren zestig werd dit schema doorbroken door de neergang van de confessionele partijen en de opgang van de federalistische en neo-liberale partijen, wat gepaard ging met een haast tendentieel te noemen afkalfing van de sociaal-democratie (een specifiek Belgische evolutie die voor een groot deel te wijten is aan de doorbraak van de federalistische partijen). Het is merkwaardig om vast te stellen - op de lange termijn - dat de sociaal-democratie in de jongste twee verkiezingen een resultaat behaalde dat vergelijkbaar is met dat van voor de Eerste Wereldoorlog ... (G.V.)